

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (1): 490/514

Hadislerde Kinayeli Kullanım

Allegory in Hadiths

Avnullah Enes ATEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, BŞEÜ İslami İlimler Fakültesi
Assistant Professor, BSEU, Faculty of Islamic Sciences
enes.ates@bilecik.edu.tr /
Orcid ID. 0000-0002-4909-9203 /

Abdullah AYDIN

Y. Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tureng, Sakarya Univ. Institute of Social Sciences
abdullah.aydin@bilecik.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1863-8622

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 21.01.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 16.03.2019
Yayın Tarihi / Published : 18.03.2019
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: ATEŞ, A, AYDIN, A. (2019). Hadislerde Kinayeli Kullanım. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (1), 490-514. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/43055/515675>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Hadislerde Kinayeli Kullanım

Öz

Hız. Peygamber (s.a.v.) İslam'ı tebliğinde, içerisinde doğup büyüdüğü Arap toplumunun dil ve edebiyat becerilerini iyi bir şekilde kullanmıştır. Onları hakka davet ederken teşbih, mecaz, kinaye gibi birçok edebi üsluplarla meramını anlatmıştır. Etkili konuşma noktasında sözün büyüleyici bir etkisi olduğunu da yine kendileri dile getirmişlerdir. Bu nedenle Allah Resulünün (s.a.v.) sözlü davet yönünün ve hadislerinin doğru ve iyi anlaşılması o dönemin Arapça dil ve edebiyat yapısının bilinmesiyle mümkündür. Hadislerin bu yönde ele alınarak çalışılması bir zorunluluktur. Hadis şerhlerinde hadislerin edebi yönlerine değinilse de kimi zaman kavram kargaşası yaşanmaktadır. Özellikle kinaye terimi konusunda büyük problemler bulunmaktadır. Ayrıca bütün yönleriyle dağınık bir şekilde ele alınan hadislerin derli toplu ve tek bir meseleye yönelerek incelenmesi daha büyük bir yarar sağlayacaktır. Bundan dolayı bu çalışma, kinayenin şerhlerden tespitindeki bu problemi ele alacak, sonra da Allah Resulünün (s.a.v.) kinayeli kullanımlarına değinecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Belagat, Kinaye, Tariz, Şerh.

Allegory In Hadiths

Abstract

The Prophet (s.a.v.) used the language and literature skills of the Arab community in which he was born and raised in the Islamic Communiqué. While inviting the people to god, he explained his intent with many literary styles such as simile, metaphor and allegory. He also expressed the fascinating influence of the word on the effective speech. Thus, it is possible to understand the verbal invitation and the hadiths of the Messenger of Allah (s.a.v.) properly only through knowing the structure of the Arabic language and literature of that period. It is a must to embrace and study the hadiths in this direction. Although the hadith commentaries mention the literary aspects of the hadiths, sometimes there is a confusion of concepts. There are great problems, especially in terms of the concept of allegory. In addition, it will be of a greater benefit to examine the hadiths, which are embraced in a scattered way from all aspects, in a neat and single way. Therefore, this study will first handle this problem in the detection of allegory from commentaries and then refer to the allegory uses of the Messenger of Allah (s.a.v.).

Keywords: Hadith, Eloquence, Allegory, Antithesis, Commentary.

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.v.) az sözle çok anlam ifade edebilme (cevâmi' u'l-kefîm) yetisiyle donatıldığını ifade etmektedir (Buhârî, Ta'bir, 22; Müslim, Mesâcid, 5.) Nitekim Allah Teâlâ da "Biz her resulü mutlaka kendi kavminin lisanıyla göndermişizdir ki onlara iyice beyan etsin" (İbrâhîm 14/4) buyurarak, resullerin beyan yeteneğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini, özellikle de belîğ ifadelerin yoğun kullanıldığı kelimelerini anlamak için o dönemin dil yapısının ve edebi kullanım ve üsluplarının bilinmesi gerekmektedir. Bu anlamda hadislerin anlaşılmasında Arap Dili ve Belagatinin etki ve katkısının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hadis şârihleri şerh ettikleri hadislerde bu noktalara dikkat çekmektedirler ancak günümüzde daha spesifik olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kullandığı edebi üslupların çalışılması ve hem Allah Resulü'nün (s.a.v.) bu konudaki üstün yeteneği hem de onun bu tür kullanımlarının anlaşılmasında Arap Dili ve Belagatine olan ihtiyacın gözler önüne serilmesi gerekmektedir. Zira şerhlerde, hadislerde geçen belîğ ifadeler ve edebi kullanımlar, belagatin tüm yönleriyle, bir arada ve düzensiz bir şekilde verilmektedir. Bu yapılırken de kimi zaman edebi üsluplar birbirine karışmakta ve hadiste geçen ifadenin tam olarak hangi edebi sanata ait olduğu noktasında doyurucu bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu nedenle belagatin muayyen bir konusu ele alınıp derinlemesine incelenmelidir. Aksi takdirde yapılan çalışmaların yüzeysellikten öteye gidemeyeceği yorumdan varestedir. Biz de bu çalışmada Hz. Peygamber'in kinayeli kullanımlarını özel olarak ele alacağız. Bununla, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) edebi söz söyleme üstünlüğünü göstermenin yanında bu üslupları hangi neden ve gayeye matuf olarak kullandığını ifade etmeye çalışacağız.

Kinaye konusunun özellikle seçilmesinin birkaç nedeninin bulunduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle, kinayeli kullanımlarla ilgili hadis alanında görebildiğimiz kadarıyla sadece "Hz. Peygamber'in Günlük İstiğfar Sayılarıyla İlgili Hadislerinin Yorumunda Hakikat-Kinaye İkilemi" isimli çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece istiğfar sayıları baz alınmış ve hadislerdeki kinaye kullanım alanları ve yansımaları ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın kinaye açısından kapsamı oldukça dardır. Ayrıca bu çalışmada şerhlerden hareketle kinayeli kullanıma sahip olduğu ileri sürülen bazı hadislerin aslında mecaz türünün örnekleri olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin mezkûr çalışmada geçen *وكاء السه العينان* (Dübürün bağı gözlerdir) ifadesinde kinaye olduğu söylenmiştir. Mesnet olarak da Bedruddîn Aynî'nin (ö. 844/1451) *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* isimli eseri verilmiştir (Dinçoğlu, 2013, s. 274). Hâlbuki kinayeli kullanımlarda hakiki anlamın da kullanılabilir olma şartı bulunmaktadır. İlgili hadiste ise gözlerin dübürün bağı olduğu ifade edilmekte; gözler bağına teşbih edilmektedir. Edat ve benzerlik yönü cümlede hafzedildiğinden bu ifadede teşbih-i belîğ gerçekleşmiştir. Ayrıca dübür de ağzı ipe bağlanıp kapatılan tulum veya

keseye benzetilmiştir. Müşebbeh bih cümlede zikredilmediğinden ve ona ait bir özellik olan bağ/ip ile bu benzetmeye remiz yapıldığından *vikâu's-seh* sözünde istiare-i mekniyye vuku bulmuştur. Gözler hakiki anlamda ip/bağ anlamında kullanılamamaktadır. Dolayısıyla Bedruddîn Aynî muhtemelen kinaye açıklamasıyla istiare-i mekniyye'yi kastetmiştir. Zira bu tür bir istiareye aynı zamanda istiare bi'l-kinaye de denilmektedir. Netice olarak mezkûr makale, kinaye konusunda hadis alanında çalışmayı engelleyecek bir nitelikte değildir.

Kinaye konusunun seçilmesinde ikinci bir neden olarak, şerhlerde kinaye kullanımının olduğu söylenen yerlerin birçoğunda terim anlamda kinayenin kastedilmediği tespit edilmiştir. Mecaz ve teşbih kullanımları şerhlerin birçok yerinde kinaye terimi ile açıklanmıştır. Mesela İmam Nevevî (ö. 676/1277) bir hadiste (Müslim, Rikâk, 100) geçen *لا نفتح الحاتم إلا بحقه* "Mührü ancak hakkıyla aç" ifadesini şerh ederken bu ifadede yer alan mührün bekâretten kinaye olduğunu söyler (Nevevî, 1392, 17: 57). Halbuki kinayeyi mecazdan ayıran en büyük özellik kinayeli ifadenin hakiki anlamda da kullanılabilme imkanına sahip olmasıdır (Kazvîni, 2002, s. 166). İlgili kelime gerçek anlamda bekâreti ifade etmemektedir. Burada bekâret mühürlü bir zarfa benzetilmiş, benzetilen (mühür) zikredilip benzeyen (bekâret) cümleden hafzedildiği için açık istiare (istiare-i musarraha) gerçekleşmiştir. İmam Nevevî ve diğer birçok şârihin bu gibi mecâzî ifadeleri kinaye olarak isimlendirmesinin nedenleri müstakil bir başlık olarak çalışmamızda ele alınacağı için bu giriş kısmında bu noktaya değinilmeyecektir. Ancak bu örnekle açıkça görülmektedir ki şerhlerden hareketle hadislerdeki kinayeli kullanımların tespiti oldukça güçtür. Bu nedenle bu çalışma, okuyucular açısından kinaye barındıran hadislerin şerhlerden tespit zorluğuna bir çözüm sunmuş olacaktır.

Son olarak, kinayeli hadislerin kullanım alanları diğer belagat üsluplarına kıyasla daha net olarak birbirinden tefrik edilebilmektedir. O dönemin dil ile sosyo-kültürel çevre arasındaki bağına da bu çalışma az da olsa ışık tutacaktır.

Türkiye'de hadislerin barındırdığı edebi üslupları inceleyen başlıca çalışmalar içerisinde Duran Ekizer'in "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım: Muslim'in el-Câmi'u's-Sahih'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil" isimli makalesi; Fahri Hoşab'ın, "Hadîslerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Önemi ve Tokalaşmaya Dair Bir Hadîsin Tahlili" adlı makalesi; Yavuz Köktaş'ın "Hadîslerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye", adlı çalışması;

M. Selim Arık'ın "Sünnetteki Meseller (Teşbihler) ve Eğitimdeki Yeri" isimli çalışması; Mehmet Dinçoğlu'nun "Hz. Peygamber'in Günlük İstiğfar Sayılarıyla İlgili Hadislerinin Yorumunda Hakikat-Kinaye İkilemi" isimli makalesi özellikle zikredilmeye değerdir.

Bu çalışmalar arasından kinayeye ilgili olanı sadece son zikredilen makaledir. O da -yukarıda ifade edildiği gibi- hem sadece istiğfar lafızlarıyla

İlgili hadislerdeki kinayeli kullanımları alması hem de şerhlerden kinaye olduğuna dair nakillerde bulunduğu hadislerin gerçekte terim anlamıyla kinaye olmadığı noktasında bir malûmât vermemesi bakımından bizim yapmış olduğumuz çalışmaya engel teşkil edecek nitelikte değildir.

Çalışmayı üç başlık altında ele alacağız. İlk başlıkta kinayenin kavramsal çerçevesi çizilecektir. İkinci başlıkta hadis şerhlerinde kinaye bulunduğu söylenen yerlerde terim anlamdaki kinayenin çoğu zaman kastedilmediği vurgulanacak; kinayeli hadislerin şerhlerden tespit zorluğuna işaret edilecektir. Son bölümde de kinayeli kullanımların bulunduğu hadisler, kullanım alanlarına göre incelenecektir.

1. Kinayenin Kavramsal Çerçevesi

Kinaye terimi sözlükte, bir şeyin, kendisini anımsatan başka bir şey ile ifade edilmesi anlamında kullanılan *kenâ yeknî* (كَنَى بِكَيْ) fiilinden türetilmiştir (Halîl b. Ahmed, t.y., 5: 411). İbn Fâris'e (ö. 395/1004) göre kök olarak kâf, nûn ve vâv harfinden oluşmaktadır. Bu kök için, bir ismin bir başka isimle örtülüp, gizlenmesi anlamına geldiği söylenmiştir (İbn Fâris, 1979, 5: 139). Kâf, nûn ve ye harfinden türetilen *Künye* (كُنْيَة) ismi de kinaye ile aynı köktendir. Araplar genelde kendi isimleri yerine büyük erkek çocuklarına babalık nispetiyle künye alırlardı (İbn Fâris, 1986, 1: 771). Bu kök harflerinin ne şekilde dizilirse dizilsin gizleme, örtme, üstünü kapama gibi bir anlama geleceği ifade edilmiştir (Sekkâkî, 1987, s. 402).

Terim olarak ise kinaye, bir lafzın, asli anlamının da kastedilebilir olması yanında kendisinden hareketle zorunlu olarak anlaşılacak bir anlamın ifade edilmesidir (Hâşimî, t.y., s. 287-288). Kinayenin mecazdan ayrıldığı en önemli nokta, kinayede zikredilen lafzın hakiki anlamının kastedilebilir olmasıdır. Mecazda ise zikredilen lafzın hakiki anlamda kullanılmasına engel olan bir karine bulunur (Meydânî, 1996, 2: 135-136).

Kinayeli cümlede meknî bih ve meknî'anh olmak üzere iki rükün bulunur. Mecnî bih, cümlede zikredilip kendisiyle kinaye yapılan lafızdır. Mecnî'anh ise cümlede zikredilmeyen ancak asıl kastedilendir. Mecnî'anh itibariyle kinaye üçe ayrılır. Bunlar; sıfattan kinaye, mevsuftan kinaye ve nispetten kinayedir (Hâşimî, s. 288-289).

Sıfattan kinaye, cümledeki zikredilen lafız ile bir nitelik, bir eylem, bir fiilin kastedilmesidir (Sekkâkî, s. 404). Örneğin bir insan için "cebi delik" denildiğinde onun savurganlık sıfatından kinaye yapılmış olur. Burada gerçek anlamıyla cebin delik olmasının kastedilmesi olanak dâhilinde olduğundan mecaz yoktur; sıfattan kinaye vardır.

Mevsuftan kinaye ise bir şahsı veya nitelenen şeyi doğrudan değil de üstü kapalı ifade etmektir. Birinin meşhur olmuş bir sıfatını söyleyerek kendisini kastetmek gibi. Örneğin "Adalet timsali" sıfatı Hz. Ömer (r.a.) için meşhur olmuştur. Bu nedenle Hz. Ömer (r.a.) ile ilgili bir cümle kurarken ismini

değil de sıfatını kullanarak kendisi kastedilirse mevsuftan kinaye gerçekleşmiş olur. “Adalet timsali, Hz. Ebu Bekir’den (r.a.) sonra halifelğe geçti” gibi.

Nispetten kinaye ise bir vasfı, bir niteliği, bir eylemi doğrudan şahsa nispet etmeyip, onunla ilgili, ona ait olan bir şeye nispet etmekle vuku bulur. Böylelikle açıktan nispet yapılmamış olup, üstü kapalı söylendiğinden nispetten kinaye gerçekleşir. “Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur” sözünde nispetten kinaye bulunur. Muhtaç olunan kudret doğrudan kişiye nispet edilerek “sende mevcuttur” denilmemiş; o kişiye ait olan damarlarındaki asil kana nispet edilerek söylenmiştir.

Kinayeli söz ile kastedilen anlamın zorunlu olarak anlaşılması gerektiği kinayenin tanımında geçmişti. Bu ikisi arasında yani meknû bih ile meknû anh arasında birbirini gerektiren anlam zincirinin kısa ve uzun olmasına, açık ve kapalı olmasına göre de kinayeye ilave isimler verilmektedir. Vasıta çok ancak anlaşılır ise bu tür bir kinayeye **telvîh** denilir. “Ali, külü çok olan biridir” denildiğinde külün çokluğu zorunlu olarak Ali’nin çok odun yakmasını, çok odun yakması da çok yemek yaptığını, bu da çok misafir ağırladığını gerektirir. Tüm bunlar da sonuçta Ali’nin misafirperverlik sıfatı için bir kinaye olur. Vasıtalar az ancak aradaki anlam zorunlulukları açık değilse buna **remz** denilir. “Zeyd’in kafası kalındır” sözünde kafa kalınlığı ile ahmaklık kastedilir. Ancak kafa kalınlığının zorunlu olarak ahmaklığı gerektirip gerektirmediği konusu çok da açık değildir. Hem bu nedenle hem de aradaki vasıta az olduğu için bu örnek remz olarak değerlendirilir. Hem vasıtalar az hem de anlam zorunluluğu açık ise bu **ima veya işaret** olarak isimlendirilir (Hâşimî, s 289-290). “Ahmet’in eli sopalıdır” sözündeki “eli sopalı” ifadesi Ahmet’in dayakçı olduğunu açıkça göstermektedir.

Mezkûr üç tür, kinayeli söz ile kastedilen anlamlar arasındaki vasıtalara göre oluşturulmuştur. Bunlarda işneleme veya taşlama bulunmaz. Bunlar, meknû’anha göre taksim edilen kinaye çeşitleri içerisine de aynı zamanda girer. Bunların dışında **tarizin** de kinaye içerisinde değerlendirilmesi gerektiği söylenmektedir. Zira tariz ile de söylenmek istenen mana hakiki anlamı kastedilebilir olmasıyla birlikte üstü kapalı ifade edilmektedir. Bu ise kinayenin tanımıdır. Ancak tarizde işneleme, taşlama amacı bulunur. “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla” sözünün gereği yapılıdır. Bu kayıt dolayısıyla tariz kinayenin özel bir türü olarak kabul edilmelidir (Meydânî, 2: 140-141).

2. Hadis Şerhlerinde Kinaye ile İlgili Kavram Kargaşası

Bu başlıkta, hadis şerhlerinde hadislerin edebi yönden incelendiği yerlerde kinayeye dair yapılan açıklamalarda oluşan kavram kargaşası ele alınacaktır. Birinci başlıkta ifade edilen kinayenin terim anlamıyla hadis şerhlerinde, kimi hadislerde geçen kinayeli kullanımların zikredildiği yerlerde uyumsuzluk olmaktadır. Yer yer mecazi kullanımlar kinaye olarak yorumlanırken bazen de temsil bulunan ifadelere kinayeli kullanım denilmektedir. Okuyucu açısından bu bir problemdir. Belagat terimlerini

birbirinden tefrik edemeyenler için hadis şerhlerinden hareketle Allah Resulünün (s.a.v.) sözlerindeki kinayeli kullanımları tespit oldukça güçtür. Bunları söylerken hadis şerhlerinde kinayeli kullanıma dair söylenen her sözün yanlış olduğunu kastetmiyoruz. Zira bu şerhlerde terim anlamıyla kinayeli kullanımların doğru tespit edilip yorumlandığı yerler de mevcuttur. Ancak başka bir edebi sanata kinaye denilip denilmediğini tespit edebilmek için bu sanatlar hakkında önceden bilgi sahibi olmak gerektiğinden bu alana yabancı kimseler açısından bir problemin varlığı gösterilmelidir. Ayrıca şârihlerin kinaye terimini kendilerine özgü bir anlamla kullanıp kullanmadıkları da gün yüzüne çıkarılmalıdır. Böylelikle şerhleri okuyan kimselere bir ön bilgi verilmiş olacak ve bununla yanlış anlamaların önüne geçilecektir.

Bu başlığın işlenişinde öncelikle hadis şerhlerinin kinaye kavramına dair yaklaşımları hakkında genel bir kanaat verebilmesi açısından meşhur hadis şerhlerinden örnekler verilecektir. Akabinde de şerhlerde geçen kinaye kavramı hakkında muhtemel kanaatler serdedilecektir.

1. Örnek:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ وَكَانَ مَعَهُ غُلَامٌ لَهُ أَسْوَدُ يُقَالُ لَهُ أُنْجَشَةُ يَخْدُو فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "وَيْحَكَ يَا أُنْجَشَةُ رُوَيْدَكَ بِالْقَوَارِيرِ".

Enes b. Malik'ten (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Resulü (s.a.v.) bir seferde bulunuyordu ve yanında siyahî, kendisine Enceşe denilen bir kölesi de vardı. (Develeri hızlandırmak için) nağmeli sözler söylüyordu. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.) ona "Allah iyiliğini versin Enceşe! Yavaşla; şişelere dikkat et!" buyurdu (Buhârî, Edeb, 95; Müslim, Fezâil, 70).

Allah Resulünün (s.a.v.) Enceşe isimli siyahî kölesi develerin üzerindeki mü'minlerin annelerini, peygamber eşlerini sürüyordu (Ahmed b. Hanbel, 2001, 19: 96). Onların düşmemesi, incinmemesi için Enceşe isimli kölesine Hz. Peygamber (s.a.v.) develeri hızlandırmamasını söylüyor. Hadisin farklı varyantlarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) لَا تَكْسِرِ الْقَوَارِيرَ "Camları kırma" dediği de geçmektedir (Buhârî, Edeb, 116; Müslim, Fezâil, 73; Ahmed b. Hanbel, 2001, 21: 234). Kadınlar bu hadiste cama benzetilmiştir. "Camlar" ifadesi zikredilip kadınlar cümleden hafz edildiğinden açık istiare gerçekleşmiştir (İstiare ve türleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bulut, 2015, s. 236-252). Bu ifadede camların hakiki anlamının kastedilmesi mümkün olmadığından hadiste kinaye olduğu söylenemez.

Şerhlere bakıldığında hadisteki "camlar" ifadesiyle ilgili olarak şunların kaydedildiği görülmektedir: Hattâbî (ö. 388/998) hadisteki ilgili ifadede benzetme yapıldığını söylemekle yetinmiş, belagate dair ilave bir yorum yapmamıştır (Hattâbî, 1988, 3: 2203). İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057) Şerhu Sahîhi'l-Buhârî isimli eserinde "camlar" sözünün kadınlardan kinaye olduğunu ifade ettikten sonra kadınların camlara benzetilmek suretiyle eşsiz

bir istiarenin gerçekleştiğini de söylemiştir (İbn Battâl, 2003, 9: 324). Kâdî'İyâz (ö. 544/1149) ise hadiste zayıflıklarından dolayı kadınların camlara benzetildiğinden bahsetmiştir. Bunun dışında belagete dair herhangi bir açıklama yapmamıştır (Kâdî 'İyâz, 1998, 7: 287). Kirmânî (ö. 786/1384) de hadiste geçen ifadede istiare olduğunu dile getirmekle iktifa etmiştir (Kirmânî, 1981, 22: 22). Kastallânî (ö. 923/1517) ise ilgili ifadede tevriye yapıldığı, yani bir şey ile başka bir şeyin ifade edildiğini zikretmiştir (Kastallânî, 1323, 9: 120). Bu da kinayenin bir başka tanımıdır. Dolayısıyla Kastallânî de hadisteki "camlar" sözünde kinaye yapıldığını ifade etmiş olmaktadır. Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) hadisteki "camlar" ifadesiyle kadınların cama benzetildiğini zikretmiştir. Bunun ötesinde bir şey dememiştir (Zekeriyâ el-Ensârî, 2005, 9: 261).

Şerhler içerisinde hadisteki "camlar" ifadesinde istiare olduğunu sadece İbn Battâl ve Kirmânî söylemiştir. İbn Battâl aynı zamanda ilgili ifadenin kinaye olduğunu da söyleyerek okuyucu açısından kavram kargaşasına meydan vermiştir. Diğer şerhlerde ise Kastallânî dışındakiler hadiste benzetme yapıldığını söylemekle yetinmişlerdir. Bu ise okuyucu açısından doyurucu bir açıklama değildir. Zira bir cümlede benzetme yapılmış olması onun belagat açısından hangi türe ait olduğunu göstermeye yetmez. Zira istiare de benzetme üzerine kurulan bir sanattır. Bu şârihlerin açıklamalarından ilgili hadiste istiare olduğu anlaşılabilir gibi teşbih olduğu da anlaşılabilir. Kastallânî'nin hadiste tevriye olduğunu söylemesi ve bununla kinayeyi kastetmesi de okuyucunun zihnini karıştıracak niteliktedir. Zira tevriyenin terim anlamı, yakın ve uzak iki anlamı olan bir kelimenin uzak anlamını kastederek kullanmaktır (Kazvîni, 2002, s. 180). Bu açıdan Kastallânî'nin hadisin edebi yönüyle ilgili yorumları yanıltıcı olduğu gibi yeterli de değildir.

Kanaatimizce hadiste geçen "camlar" ifadesi için kinaye diyenler, bununla kinayenin terim anlamını kastetmiyorlar. Hadisteki ilgili ifade ile neyin kastedildiğini kinaye tabiriyle açıklıyorlar. Böyle olması da gerçek manada kinayeli kullanımlarla bu tür kullanımların okuyucu nezdinde ayrıştırılmasını zorlaştırmaktadır. Mezkûr hadiste benzetme ya da istiare olduğunu söyleyen şârihler de yeri geldiğinde kinaye tabirini terim anlamı dışında kullanabilmektedirler. Diğer örneklerde bu görülecektir. Bu nedenle hadis şerhlerinden terim anlamıyla kinayeli kullanımları tespit etmek kinaye ve diğer belagat terimlerini tefrik edebilecek düzeyde bir belagat bilgisini gerektirmektedir.

2. Örnek:

وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ أَخْفَى حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالَهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينَهُ

"...ve tasadduk edip, solu sağının ne infak ettiğini bilemeyecek derecede gizleyen kişi..." (Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91).

Bu hadiste mahşerde Allah'ın kendi gölgesinde gölgelendireceği yedi sınıf anlatılmaktadır. Bunlar içerisinde, "solu sağının ne infak ettiğini

bilemeyecek derecede" gizliden sadaka veren kimse de zikredilmiştir. Bu ifadede edebi anlatım bulunur. Sağın infak etmesi ile solun bilmemesi ibareleri hakiki anlamlarıyla kullanılmamışlardır. Kişinin infakı sağ eline isnat edilmek suretiyle mecaz-ı akli gerçekleşmiştir. Bu, kişinin sağı zikredilip kendisinin kastedilmesi olarak da yorumlanabilir. Bunun, parçanın zikredilip bütünün kastedilmesi yoluyla mecaz-ı mürsel olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Ayrıca sağ elin infak edebilen bir insana benzetilmek suretiyle istiare-i mekniyye (kapalı istiare) sanatının icra edildiği de söylenebilir. İnfak etme ifadesi bu yorumda sağ elin hakiki anlamda kullanılmadığını gösteren bir karine görevi görmesi yanında cümledeki insan benzetmesini hayal ettirir bir fonksiyona da sahiptir ve bu nedenle istiare-i tahyiliyye olarak takdir edilir. Solun bilmemesi için ise sol elin bilebilen bir insana benzetildiği ve dolayısıyla istiare-i mekniyye gerçekleştiği söylenilebilir. Bu durumda hadisteki "bilememe" sözü, sol elin benzetildiği insana ait bir özellik olduğundan ifadedeki istiareyi hayal ettiren bir görev üstlendiğinden istiare-i tahyiliyye olarak değerlendirilir. Bu aynı zamanda sol elin hakiki anlamda kullanılmadığını gösteren bir karinedir. Bir diğer değerlendirme seçeneği de solun zikredilip solda bulunanın kastedilmesi olabilir. Bu durumda eylem hakiki failine değil de mekânına isnat edildiği için mecaz-ı akli gerçekleşmiş olur (Mecaz ve türleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kazvîni, 2002, s. 149-163).

Hadisteki edebi değerlendirmeler belagat ilmi açısından yukarıda ifade edildiği şekliyle yapılabilir. Hadis şerhlerine bakıldığında şu yorumlar görülmektedir:

İbn Hacer (ö. 852/1449) hadisteki ilgili ifadede benzetme yöntemiyle bir mecaz yapılmış olabileceği gibi hazf yöntemiyle de mecaza gidilmiş olabileceğini zikreder (İbn Hacer, 1379, 2: 147). Bu açıklama, bizim yukarıdaki açıklamamızla paralellik arz eder. İbn Hacer teşbih yöntemiyle mecaz derken istiare sanatını kastetmektedir. Hazf yöntemiyle mecaz ise mecaz-ı mürseli ve mecaz-ı akliyi ifade etmektedir. Diğer şârihlerin de ilgili ifadeyi değerlendirmeleri bu yönde olmuştur (örneğin bkz. İbn Battâl, 2003, 3: 421; Nevevî, 1392, 7: 122; Kastallânî, 1323, 2: 32). Ancak Kôrânî (ö. 893/1488) ilgili ifadede gizlilikten kinaye yapıldığını söylemiştir (Kôrânî, 2008, 10: 350). Mustafa el-Buğâ da Buhârî'nin *Sahih*'indeki ilgili hadise dair yaptığı dipnotta hadisteki ifadeyi kinaye olarak nitelendirmektedir (Buhârî, 1422, 1: 133, 660 numaralı hadisin dipnotu). Hadis şârihlerinin genelde mecaz olduğunu söylediği bir ifade için Kôrânî ve Mustafa el-Buğâ'nın kinaye demesi muhtemelen kinaye kelimesini terim anlamında kullanmaması sebebiyledir. Burada kasıt, hadisteki ilgili ifadeyle şu anlam söylenmektedir, şeklinde bir yorumda bulunmaktır.

Şârihlerin çoğunluğu hadisteki ilgili ifade için belagat ilmi açısından doğru yorum yapsa da içlerinde farklı izahta bulunanlar bulunduğundan okuyucu açısından bu kavram kargaşasına yol açabilir. Bu örnek de gösteriyor ki

şârihlerin özellikle kinaye terimini kullanmalarında okuyucu açısından bir problem ortaya çıkmaktadır.

3. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: جَاءَتْ امْرَأَةً رِفَاعَةَ الْفُرْطَيِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ رِفَاعَةَ فَطَلَّقَنِي فَأَبَتْ طَلَاقِي فَتَزَوَّجْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الرَّبِيعِ إِذَا مَعَهُ مِثْلُ هُدْبَةِ الثَّوْبِ فَقَالَ: "أَتُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَيَّ إِلَى رِفَاعَةَ؟ لَا حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ".

Hız. Aişe'den (r.anhâ): Rifâ'a el-Kurazî'nin eşi Hız. Peygamber'e (s.a.v.) geldi ve "Rifâ'a'nın nikâhundaydım. Beni boşadı ve kesin olarak talakımı sonlandırdı. Ben de bunun akabinde Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendim. Onun da beraberindeki (tenasül uzvu) elbise ucu gibi" dedi. Hız. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine "Rifâ'a'ya dönmek mi istiyorsun yoksa? Hayır, sen Abdurrahman'ın balcağızını, o da senin balcağızını tatmadan olmaz" buyurdu (Buhârî, Şehâdât, 3; Müslim, Nikâh, 111).

Bu hadis, üç talak ile boşama durumlarında tekrar eski eşine dönmek isteyenlerin hangi şartları gerçekleştirmeleri gerektiğini anlatır. Buna göre, bir başkasıyla evlenip boşanması yetmemekte, bununla birlikte ikinci eşinin "balcağızını" tatması gerekmektedir. Bu ifade, ikinci eşyle cima yapması, onunla cinsî ilişki kurmasını anlatır. İlişkiden alınan tat balcağıza benzetilmiştir. Benzetme olması ve benzerlerden birinin cümlede bulunmaması sebebiyle bu ifade belagat ilmi açısından istiare olarak değerlendirilir. Hadisteki "balcağız" ifadesi gerçek anlamında değildir ve dolayısıyla burada terim anlamıyla kinaye olduğunun söylenmesi mümkün değildir. Zira kinayede kinayeli kelimenin hakiki anlamıyla da kullanılabilmesinin mümkün olması gerekmektedir.

Hadis şerhlerine bakıldığında İbn Battâl'ın hadiste geçen عُسَيْلَةَ "balcağız" sözcüğüyle lezzetten kinaye yapıldığını söylediği görülür (İbn Battâl, 2003, 7: 479). Nevevî ilgili ifadede cimadan kinaye yapıldığını söyler, ilaveten cimanın lezzetinin balın lezzetine benzetildiğini belirtir (Nevevî, 1392, 3: 10). Kādî'Iyâz (Kādî'Iyâz, 1998, 4: 606), Kirmânî (Kirmânî, 1981, 19: 185), İbn Hacer (İbn Hacer, 1379, 1: 156), Aynî (ö. 855/1451) (Aynî, t.y., 6: 22) ve Mübârekpûrî (ö. 1935) (Mübârekpûrî, t.y., 4: 220) de hadisteki "balcağız" ifadesinde cimanın lezzetinden kinaye yapıldığını zikrederler. Kastallânî ise ilgili ifade için kinaye demesinin yanında mecaz olduğunu da söyler (Kastallânî, 1323, 4: 375).

Hadis şerhlerinde ilgili ifade için hem kinaye denilip hem de benzetme ya da mecaz yapıldığının söylenmesi şârihlerin kinaye ile terim anlamını kastetmediklerini gösterir. Zira benzetme ve mecaz, kinayenin kasîmi, yani aynı cinsin altında birleştikleri farklı kısımlardır. Beyan ilminin üç başlığından biri kinaye, diğer ikisi de teşbih ve mecazdır. Dolayısıyla kinaye bulunan yerde teşbih ve mecazdan bahsedilemez. Belagat ilmine dair ön bilgisi olmayan okuyucular için hadis şerhlerinden kinayeli kullanımları öğrenmek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu nedenle bu çalışma hadis

şerhlerinde geçen kinaye ifadelerinin yer yer terim anlamda kullanılsa da genelde edebi ifade ile kastedilenin ne olduğunu belirtmek için zikredilen bir tabir olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَيَحْمَدُهُ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ"

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Her kim bir günde yüz kere Sübhânallâhi ve bihamdihî derse, denizlerin köpükleri gibi de olsa günahları atılır." (Buhârî, De'avât, 65; Müslim, Zikir ve Dua, 28).

Hadiste Allah Teâlâ'nın kullarına olan engin merhameti anlatılmakta, kendisine yönelip yakaran ve kendisini noksanlıklardan tenzih edip öven kullarına karşı Allah'ın çok bağışlayıcı olacağı ifade edilmektedir. Kulun günahlarının çok olması Allah'ın engin rahmeti karşısında önemsiz gösterilmek suretiyle günaha düşen insanların ümitlerini kesmemeleri gerektiği anlatılmaktadır.

Hadiste günahların çokluğu bir benzetmeyle ifade edilmiştir. "Denizlerin köpükleri gibi" ifadesi belagat açısından, cümlede teşbih edatı (مثل ismi) bulunduğu için teşbih-i mürsel, benzerlik yönü açıktan zikredilmediği için de teşbih-i mücmel olarak isimlendirilir (Teşbih ve türleri için bkz. Teftâzânî, 1960, s. 308-315).

Hadis şerhlerinde ilgili ifade için çokluktan kinaye olduğu söylenmiştir (İbn Hacer, 1379, 11: 206; Aynî, t.y., 23: 26; Mübârekpûrî, t.y., 9: 300; Şâhîn, 2002, 10: 250). Teşbih edatının bulunduğu, benzeyen ve benzetilenin cümlede zikredildiği açık bir teşbih için kinaye tabirinin kullanımı terim anlamında olmasa gerektir. Şârihlerin kinaye tabirini kullanmaları; ilgili ifade ile şu kastedilmektedir, şu anlamda bir yorum olarak ancak düşünülebilir. Aksi takdirde kinaye terimini yanlış kullandıkları sonucu çıkar ki bunun muhtemel olmadığı kanaatindeyiz. Zira hadis şârihleri terim anlamında kinaye kullanılan yerlerde de kinaye kullanımı olduğunu söylemekte ve doyurucu açıklamalar yapmaktadırlar. Terim anlamıyla kinaye bulunmayan yerlerde kinaye tabirini kullanmaları ise ikinci başlıktaki daha önce yer verilen örneklerde sıklıkla vurgulandığı gibi ilgili edebi ifadelerle neyin kastedildiğini tabir etmek içindir.

Aşağıda şârihlerin kinayeyi terim anlamıyla açıkladıkları bir hadis örnek olarak getirilecektir. Böylece şârihlerin kinaye bulunmayan yerlerde kinaye tabirini kullanmalarının bilgisizlikten değil; ifadeye yükledikleri farklı bir anlamdan kaynaklandığı görülmüş olacaktır.

5. Örnek:

فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي فَقَالَ: مَا يُبْكِيكَ يَا هُنْتَاهُ؟ قُلْتُ: سَمِعْتُ قَوْلَكَ لِأَصْحَابِكَ
فَمَنْعْتُ الْعُمَرَةَ قَال: وَمَا شَأْنُكَ؟ قُلْتُ: لَا أَصَلِّي

“...derken Allah Resulü (s.a.v.) ben ağlarken yanıma girdi. “Seni ağlatan nedir” diye sordu. Ben, “Senin ashabına söylediklerini duydum ancak umreden engellenmiş durumdayım” dedim. “Ne oldu ki?” dedi. Ben de “Namaz kılamıyorum” dedim.” (Buhârî, Hac, 33; Müslim, Hac, 123).

Bu hadiste Aişe annemiz (r.anhâ) Allah Resulü (s.a.v.) ile birlikte hac yolculuğunda iken hayız olduğunu “namaz kılamıyorum” ifadesiyle anlatmaktadır. Kadının namaz kılamaması hayız veya nifas durumlarında olduğundan bu ifadeyle hayızlı olduğunu üstü kapalı söylemektedir. Gerçek anlamıyla da Aişe annemiz (r.anhâ) namaz kılamamaktadır. Bu nedenle bu ifade belagat ilmi açısından kinaye olarak nitelenmektedir.

Hadisin yorumu için şerhlere bakıldığında ilgili ifade için ittifakla kinaye olduğunu söyledikleri görülmektedir (Örneğin bkz. Nevevî, 1392, 8: 151; Kirmânî, 1981, 8: 87; Aynî, t.y., 9: 194; İbn Hacer, 1379, 3: 421; Kastallânî, 1323, 3: 125; Kôrânî, 2008, 4: 39; Zekeriyâ el-Ensârî, 2005, 4: 54).

Bu başlık altında ele alınan beş örnek hadis ve şerhlerin bu hadislerde geçen edebi kullanımları açıklamaları çerçevesinde ortaya, şârihlerin kinaye tabirini belagat ilmindeki terim anlamıyla kullanmadıkları sonucu çıkmaktadır. Hadis şarihleri kinaye tabirine “bu ifadede dolaylı olarak şu anlatılmaktadır” şeklinde bir mana yüklemektedirler. Beyan ilminin üç alt başlığından bir olan kinaye ile diğer iki başlık olan teşbih ve mecaz, ortak özellik olarak dolaylı anlatımdır. Üçünde de olgular ve yargılar doğrudan söylenmez. Bu nedenle, kanaatimize göre, tüm bu kullanımlarda asıl kastedilenin ifade edilmesi için hadis şârihleri, sözlük anlamından da esinlenerek kinaye tabirini kullanmaktadırlar.

3. Hadislerde Kullanılan Kinayeli İfadeler

Hz. Peygamber tebliğ görevini, konuştuğu dilin anlatım imkânlarını kullanarak ifa etmiş; genellikle doğrudan ifade tarzını kullanmakla birlikte, teşbih, istiare mecaz ve kinaye gibi edebi üsluplara da başvurmuştur. Bu edebi üslupların kullanıldığı hadislerdeki dolaylı anlatım ifadeleri kimi çevrelerce hakikat zannedilerek akla ve ilme aykırı iddiasıyla reddedilmiştir (Kazan, 2013, s.3). Bu nedenle hadisler ne kadar doğru anlaşılırsa, doğru yorumlanması ve onlar üzerine bina edilen hükümlerin de o derece isabetli olması mümkün olacaktır. Hadislerde kullanılan üslûbun yani ifadenin hakikat mi mecaz mı yoksa kinaye mi sarîh mi olduğunun tespiti de doğru anlamının önemli etkenlerinden biridir. Nasıl ki mantık ilmi akli yanlışa düşmekten muhafaza eder, belagat ilmi de usulcüyü hadisi yanlışa anlamak ve hatalı hüküm vermekten korur (Köktaş, 2001, s.180).

Hz. Peygamber (s.a.v.) hangi şeyler için neleri kinaye olarak kullandı? Bunları hangi nedenlere matuf olarak ifade etti? Farklı pek çok maksat için kullanılan kinaye üslûbu; durum ve şartların dolaylı anlatımı gerektirmesi,

birey ve toplum nezdinde ayıp ve söylenmesi hoş karşılanmayan şeylerin ifade edilmek istenmesi, birinin övülmesi, yerilmesi ya da isminin anılmak istenmemesi durumunda ve edebi açıdan etkili ve güzel olması nedeniyle kullanılabilir. (Ateş, 2018, s.124) Bu bölümde hadislerde kullanımı tespit edilen kinayeler üç başlık altında incelenecektir.

3.1. Söylenmesi Hoş Karşılanmayan Şeylerin İfade Edilmesinde

Söylenmesi hoş karşılanmayan şeyleri ifade etmede nezih ve güzel bir üslup olan kinaye kullanımı Kur'an ahlakı olarak nitelenmiştir. Zira açıkça söylenmesi nahoş olan lafızların yerine Kur'an'da kullanılan kinayelerin çoğu bu türdendir. Örneğin; Mübâşeret, Rafes, Sır, Libâs, Hars (Bakara 2/187, 197, 223, 235) Mülâmese, İfdâ, Duhûl (Nisa 4/21, 23, 43) Gışyân (Ali İmran 3/189) ve Mürâdeve (Yusuf 12/23) kelimelerinde olduğu gibi cinsel mübâşeret ile ilgili kullanılan kinayelerin çoğu bu amaca matuftur (Öztürk, 2003, s. 229). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ya da sahâbenin sözlerinde bu doğrultuda kullanım pek çoktur. Aşağıda bunlara örnekler verilecektir.

1. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرَ أَحْيَا اللَّيْلَ وَأَيْقَظَ أَهْلَهُ وَجَدَّ وَشَدَّ الْمُمْتَزِرَ.

Hz. Aişe'nin (r.anhâ), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ramazan günlerini nasıl geçirdiğini anlattığı "Ramazanın son on günü girince Peygamber (s.a.v.) izârını sağlamca bağlar, gecesini ibadetle ihya eder, ailesini de uyandırır."(Buhârî, Terâvîh, 6; Müslim, Sıyam, 101) hadisinde yer alan شَدَّ وَشَدَّ الْمُمْتَزِرَ ifadesinin hakiki anlamı "izârını sağlamca bağlamak" olmakla birlikte burada hanımlarıyla cinsi mübâşeret kurmayıp gece ibadetle meşguliyetini artırmaktan kinaye olarak kullanılmıştır (Zemahşerî, 1971, s. 40; Nevevî, 1392, 8: 71). Çünkü izârın sıkıca bağlanması hakiki anlamıyla da kullanılabilir ve böyle yapan birinin dolaylı olarak cinsel ilişki için izârını açmayacağı, yani cima yapmayacağı anlaşılmaktadır. Hattâbî bu ifadenin ilki, hanımlarını cinsel mübâşeret bakımından terk etmek diğeri de sıkı bir şekilde ibadet etmek anlamında iki şekilde tevil edilebileceğini belirtir. (Hattâbî, 1932, 1: 282) Aynî, Allah Resulünün bu günlerde her zaman yaptığı ibadetlerin fazlasını yaptığını dolayısıyla bu ifadenin ibadette yoğunlaşmaktan kinaye olduğunu (Aynî, 1999, 5: 280) ifade etmekle birlikte hanımları terk etmekten yani son on gün onlarla cinsî münasebet kurmasından kinaye olduğunu bir yerde temrîz siygası (kîle kavli) ile başka bir yerde ise cezm siygası ile belirtir (Aynî, ty, 7: 205; 11: 139).

2. Örnek:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: أَنْكَحَنِي أَبِي امْرَأَةً ذَاتَ حَسَبٍ فَكَانَ يَتَعَاهَدُ كَنَّتَهُ فَيَسْأَلُهَا عَنْ بَعْضِهَا فَتَقُولُ: نَعَمْ الرَّجُلُ مِنْ رَجُلٍ لَمْ يَطَأْ لَنَا فِرَاشًا وَمَا يُعْتَبَرُ لَنَا كَنَفًا مُنْذُ أُتِينَاهُ...

Abdullah b. Amr'ın (r.anhumâ) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Babam beni asil, soylu bir kadınla evlendirdi. Sık sık gelinine uğrar ve kocasının durumunu ona sorardı. O da "Biz ona geldiğimizden beri bizim için yatağa adım atmamış ve eteğimizi araştırmamış bir kimse olarak ne güzel bir adamdır" derdi (Buhârî, Fezâilu'l-Kur'an, 34; Nesâî, Sıyam, 78).

Amr b. Âs, oğlu Abdullah'ı asil ve güzel bir hanımla evlendirmiş, evliliklerini yakından takip ederek gelinine kocasının geçiminin nasıl olduğunu sorunca o Abdullah'ın bu evliliğin bazı gereklerini yerine getirmedeğini "yatağa ayak basmamak" ve "eteğimizi araştırmamak" şeklinde kinayeli olarak kayınpederine cevap vermiştir. Burada sahabe hanımın kullandığı يَطَأُ لَنَا فِرَاشًا وَمَا يُعْتَبَرُ لَنَا كَنَفًا ile ilgili cinsi münasebetten kinaye olarak kullanılan nezih ifadelerdir. (İbn Hacer, 1379, 9: 96; Aynî, ty, 20: 58). Bu ifadeleri gerçek anlamları ile düşünmemize engel bir karine bulunmamaktadır.

Hadislerde burada geçen kullanıma benzer ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin "kızın elbisesini açmadım" anlamındaki وَمَا كَشَفْتُ لَهَا ثَوْبًا (Müslim, Cihad, 46) ve "ben asla bir kadının elbisesini açmamışım" مَا كَشَفْتُ عَنْ كَنَفِ (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 42: 418; Müslim, Tevbe, 57) ifadeleri bunlardandır. Bu ifadelerle de kinayeli olarak cinsel ilişki kastedilmiştir.

Bunlara ilaveten, "Erkek, karısını yatağına çağırdığında" إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى بَيْتِهِ (Buhârî, Bedu'l-Halk, 5; Nikâh, 86; Müslim, Nikâh, 122) hadisinde geçen فِرَاشِهِ yatak kelimesi (Aynî, ty, 20: 184) ve "dilerse ona dokunmadan önce boşar" إِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ (Buhârî, Talâk, 1; Müslim, Talâk, 1) hadisindeki dokunma, temas anlamına gelen يَمَسُّ ifadesi cinsi mübâşeretten (Aynî, ty, 20: 227) kinaye olarak kullanılmıştır.

3. Örnek:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: اشْتَكَى ابْنُ لَأْبِي طَلْحَةَ قَالَ: فَمَاتَ وَأَبُو طَلْحَةَ خَارِجٌ فَلَمَّا رَأَتْ امْرَأَتَهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ هَيَّأَتْ شَيْئًا وَنَحَتْهُ فِي جَانِبِ الْبَيْتِ فَلَمَّا جَاءَ أَبُو طَلْحَةَ قَالَ: كَيْفَ الْغُلَامُ قَالَتْ: قَدْ هَدَأَتْ نَفْسَهُ وَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ قَدْ اسْتَرَاحَ وَظَنَّ أَبُو طَلْحَةَ أَنَّهَا صَادِقَةٌ قَالَ: فَبَاتَ فَلَمَّا أَصْبَحَ اغْتَسَلَ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَغْلَمَتْهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا كَانَ مِنْهُمَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُبَارِكَ لَكُمَا فِي لَيْلَتِكُمَا"

قَالَ سُفْيَانُ: فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: فَرَأَيْتُ هُمَا تِسْعَةَ أَوْلَادٍ كُلُّهُمْ قَدْ قَرَأَ الْقُرْآنَ

Enes b. Mâlik'ten (r.a.): Ebû Talha'nın bir çocuğu rahatsızlanmış ve Ebû Talha dışarıdayken ölmüştü. Hanımı çocuğunun öldüğünü görünce onu evin bir köşesine koydu ve (eşiyle birlikte olmak için) bir şeyler hazırladı.

Ebu Talha gelince “Çocuk nasıl?” diye sordu. Eşi “Ruhu sakinleşti. Umuyorum ki istirahat etmiştir” dedi. Ebû Talha da eşinin gerçek anlamda konuştuğunu sandı. Geceledi. Sabaha erince gusül aldı. Evden çıkmak istediğinde eşi ona çocuklarının öldüğünü haber verdi. Bunun üzerine Allah Resulüyle birlikte namaz kıldı ve durumu ona haber etti. Allah Resulü (s.a.v.) “Umarım Allah gecenizi bereketli kılar” diye dua etti.

Hadisin ravilerinden Süfyân şöyle demiştir: Ensar’dan bir adam “Ben o ikisinin dokuz çocuğu olduğunu gördüm. Hepsi de Kur’an okuyorlardı” dedi (Buhârî, Cenâiz, 40).

Bu hadiste Ebû Talha için söylenen “sabah olunca yıkandı” anlamındaki فَكَّمَا ifadesi ile cinsi münasebetten kinaye yapılmaktadır (İbn Hacer, 1379, 3: 170; Aynî, ty, 9: 98). Bu kelimenin kinaye olarak kullanıldığı başka bir örnek de Hz. Ali ile ilgilidir (Buhârî, Meğâzi, 63). Gusül almak cinsel ilişki sonucu Müslümanların yapmak zorunda olduğu bir eylemdir. Bu eylem zikredilerek cinsel ilişki kastedilmiştir. İfadenin gerçek anlamı da kullanıldığından kinaye gerçekleşmiştir.

4. Örnek:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ فَأُتِيَ بِطَعَامٍ فَذَكَرُوا لَهُ الْوُضُوءَ فَقَالَ: "أُرِيدُ أَنْ أُصَلِّيَ فَأَتَوَضَّأُ؟"

İbn Abbâs’tan (r.anhumâ) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) helâdan çıktı. Kendisine hemen yemek getirildi. Sahabeler abdesti hatırlatınca “Namaz kılmak mı istedim ki abdest alayım ?!” dedi (Müslim, Hayz, 118; Ebû Dâvud, Eti’me, 11; Tirmîzi, Taharet, 5; Eti’me, 40).

Hadiste geçen “helâdan çıktı” anlamında خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ ifadelerindeki boş yer anlamına gelen الْخَلَاءِ kelimesi küçük ya da büyük tuvalet ihtiyacının giderildiği mekândan kinaye olarak kullanılmaktadır. Benzer bir kullanım الْغَائِطِ مِنْ الْخَلَاءِ sözünde geçen ve alçak, çukur yer anlamına gelen الْغَائِطِ kelimesinde de mevcuttur (Ebû Dâvud, Tâharet, 15; İbn Mâce, Tahâret, 10). Bu kullanımlarda gerçek anlam da kastedilebilir bir durumdadır. Zira o dönemde bu tür ihtiyaçlar boş ve alçak konumdaki çukur yerlerde gideriliyordu. Dolayısıyla o ihtiyacı gidermek eylemi de bu ifadelerle kinayeli anlatılıyordu.

5. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّ امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بَعِيرٍ إِذْ فِي مَوَالِيهَا فَبِكَاحِهَا بَاطِلٌ" (ثلاث مرات) فَإِنْ دَخَلَ بِهَا فَالْمَهْرُ هَاهُنَا...

Aişe annemizden (r.anhâ) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) üç defa; “Velilerinin izni olmaksızın nikâh kıyan kadının nikâhı batıldır.

Eğer evlenen erkek kadına dâhil olmuşsa kadına mihr (vermesi) gerekir...” (Ebû Dâvud, Nikâh, 18; Tirmîzi, Nikâh, 15).

Hadiste geçen دَخَلَ kelimesinin cinsi münasebetten kinaye olarak kullanıldığını söyleyen Hattabî kadının kendisi ile cinsî münasebete girildiğinde mehri hak edeceğini belirtmektedir (Hattâbî, 1932, 3: 197). Zira buradaki دَخَلَ kelimesi girme, dâhil olma eyleminin gerçek anlamıyla da kullanılmasına engel herhangi bir karine mevcut değildir.

Pek çok örnek içinden seçilen bu hadislerin konuyu yeterince izah ettiği düşünülmektedir. Allah Rasulu (s.a.v) her şeyde olduğu gibi bu konuda da Kur’an’ın izini takip etmiş, söylenmesi hoş olmayan hususlarda Kur’an’ın üslûbunu sürdürmüştür. Nevevî de söylenmesi çirkin olan/huş olmayan şeylerde kinaye, mecaz ya da meramı ifade edecek başka lafızlar kullanmanın müstehab olduğunu belirterek Kur’an ve Sünnetin bu nezahet ve edebi gözettiğini belirtir (Nevevî, 1392, 1: 237).

3.2. Edebî Üslûp Açısından

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) dilinde kinayenin kullanım amaçlarından biri de anlatımı etkili ve tesirli kılmaktır. Zira kinayeli anlatımda mana daha vurgulu ve güçlü bir şekilde ifade edilir. Soyut unsurlar adeta canlı hareketli resimler gibi takdim edilir (Durmuş, 2000; 38: 34). Belagat âlimleri kinayeli anlatımın sarihten, mecazın hakikatten daha etkili üsluplar olduğunu belirtir (Cürçânî, 1999, s. 69). Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) ve sahabenin sözlerinde bu amaçla kullanılmış bazı örnek hadisler şu şekildedir:

1. Örnek:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلَّهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ وَمَنْ أَحْسَنَ إِلَى يَتِيمَةٍ أَوْ يَتِيمٍ عِنْدَهُ كُنْتُ أَنَا وَهُوَ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ" وَقَرَنَ بَيْنَ أَصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةَ وَالْوُسْطَى.

Ebû Ümâme’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resülü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim bir yetimin başını okşarsa, sadece Allah için onu okşarsa elinin değdiği her saç karşılığında kendisi için hasene olur. Her kim de kefaletinde bulunan yetim bir kıza veya erkeğe iyi davranırsa ben onunla birlikte cennette şu ikisi gibi olacağız.” İşaret parmağı ile orta parmağını birbirine yaklaştırarak bunu söyledi (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 36: 474).

Hadisteki “her kim bir yetimin başını okşarsa” مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ kısmı yetime gösterilmesi gereken şefkat ve merhametten ve ona yapılacak iyiliklerden kinaye olarak kullanılmıştır (Tîbî, 1997, 10: 3187). Yetimin başının hakikatte okşanması mümkün olmakla birlikte burada amaç etkili bir üslupla yetime gösterilecek şefkat, merhamet ve ona yapılacak iyiliklerin önemine vurgu yapmaktır. Zira baş okşaması şefkat ve merhametin bir sonucu olarak tezahür etmektedir.

2. Örnek:

عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ قَالَ: وَأَخْبَرَنِي نَافِعٌ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ وَقَفَ عَلَى جَعْفَرٍ يَوْمَئِذٍ وَهُوَ قَبِيلٌ فَعَدَدْتُ بِهِ خَمْسِينَ بَيْتًا طَعْنَةً وَضَرْبَةً لَيْسَ مِنْهَا شَيْءٌ فِي دُبُرِهِ (بِغْيِي فِي ظَهْرِهِ).

İbn Ebî Hilâl'den: Nâfi' bana, İbn Ömer'in (r.anhumâ) Cafer'in (r.a.) öldürülmüş haldeki cesedini gördüğünü ve kendisine şunu haber verdiğini söyledi: Ben Cafer'in vücudunda süngü ve kılıç darbesi olarak elli yara saydım. Bunlardan hiçbirisi arkasında değildi (sırtını kastediyor)." (Buhârî, Meğâzî, 46).

Hadisteki "bunlardan hiçbirisi arkasında değildi" anlamındaki لَيْسَ مِنْهَا شَيْءٌ فِي دُبُرِهِ ifadesi savaşta düşmanına arkasını dönmek, yani kaçmamak ve çok cesur olmaktan (İbn Hacer, 1379, 7: 512) kinaye olarak kullanılmıştır. Zira sırt dönmek, kaçmak ve korkaklık anlamına gelir. Savaşta düşmanına sırtını dönmeyen, cesur, atılgan savaşçının yarası ön tarafında olur. Arkasında yara olmaması ifadesi hakiki anlamında da kullanıldığından burada kinaye gerçekleşmiştir.

3. Örnek:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: { حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ } [البقرة: 187] قَالَ لَهُ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَجْعَلُ تَحْتِ وَسَادَتِي عَقَالَيْنِ عَقَالًا أَبْيَضَ وَعَقَالًا أَسْوَدَ أَعْرِفُ اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ وَسَادَتَكَ لَعَرِيضٌ إِنَّمَا هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ"

Adiyy b. Hâtim'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ne zaman ki "Sizin için beyaz iplik siyah iplikten fecirde iyice ayrışmaya kadar [Bakara 2/187]" ayeti nazil oldu ben "Ey Allah'ın Resulü! Ben yastığının altına biri beyaz biri de siyah iki ip koyuyorum. Böylece geceyi gündüzden ayırıyorum" dedim. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.) "Gerçekten senin yastığın epey genişmiş! Ayette kastedilen gecenin siyahı ve gündüzün beyazıdır" dedi (Buhârî, Tefsir, 24; Müslim, Sıyam, 33).

Ramazan ayında imsak vaktinin ne zaman başlayacağından bahseden ayette (Bakara, 2/187) geçen "beyaz ve siyah iplik" kelimelerini hakiki anlamda zannedip yastığının altına beyaz ve siyah renkli ipler koyan Adiyy b. Hatim'e (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.) "Gerçekten senin yastığın epey genişmiş!" anlamındaki لَعَرِيضٌ لَعَرِيضٌ şeklinde karşılık vererek bunların gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığı olduğunu bildirmiştir. Yastığı geniş olmak ifadesinin uykudan kinaye olduğu ve bununla uykunun ağırlığının anlatıldığı da söylenmiştir. Ancak bazı âlimler hadisin farklı bir tarikinde bulunan "eğer iplere baktıysan sen pek geniş/kalın kafalıymışsın" إِنَّكَ لَعَرِيضٌ ifadesinden yola çıkarak yastığın kafadan kinaye olduğunu, bu tabirinde kalın kafalı anlamına geldiğini belirtirler (İbn Hacer, 1379, 4: 133). Ancak Nevevî, Kādî 'Iyaz'ın bu ifadenin ahmaklık ya da çok yemek yediği için şişmanlayandan kinaye olduğunu

söyleyenlerin görüşünü hoş karşılamadığını naklederek kendisi de bunun doğru olduğunu belirtir (Nevevî, 1392, 7: 201).

Kanaatimize göre “yastığın baya genişmiş” ifadesiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) Adıyy b. Hâtim’e (r.a.) “Gecenin siyahı ve gündüzün beyazını altına sığdıracak kadar büyükmüş demek ki senin yastığın” demek suretiyle tariz de bulunmakta ve ayetteki ifadelerle asıl denilmek istenileni böylece kendisine etkili bir şekilde öğretmektedir.

4. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّكُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ يُكْتَبُ الْحَدِيثَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاللَّهُ الْمُؤَدُّ إِلَيَّ كُنْتُ أَفْرَأُ مِسْكِينًا، أَلَزِمْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مِلءِ بَطْنِي وَكَانَ الْمُهَاجِرُونَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ...

Ebû Hureyre’den (r.a.): Siz Ebû Hureyre’yi Allah Resulü (s.a.v.) üzerinden çok hadis nakletmekle itham ediyorsunuz. Hâlbuki Allah hesap soracak olandır. Ben miskin bir adamdım ve karın tokluğuna Allah Resulüne (s.a.v.) yapıştırdım. Muhacirleri ise çarşılarda el sıkışma meşgul ediyordu...” (Buhârî, İlim, 43; Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe, 159).

Ebû Hureyre’ye yöneltilen çok hadis rivayet ediyorsun eleştirisine kendisinin cevap olarak verdiği “Muhacirleri ise çarşılarda el sıkışma meşgul ediyordu” anlamındaki بِالْأَسْوَاقِ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ kelimesi, alışveriş yapmaktan, ticaretle meşgul olmaktan kinayedir. Gerçek anlamda da alışveriş yapan kimseler el sıkışmaktadırlar. Bu nedenle mezkûr ifade kinaye olarak değerlendirilmektedir. Bu ifadesiyle Ebû Hureyre (r.a.), Muhacirlerin ticaretle meşgul olmalarını etkili bir şekilde anlatmıştır. (Nevevî, 1392, 16: 54; İbn Hacer, 1379, 1: 145; Suyûtî, 1996, 5: 459)

5. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَكْثَرُ مَا ذَكَرَ هَازِمٌ اللَّذَاتِ (يَعْنِي الْمَوْتَ).

Ebû Hureyre’den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Resulü (s.a.v.) “Tüm lezzetleri kesip koparan çok hatırlayın.” (ölümü kastediyor) buyurdu (Tirmizi, Zühd, 4; İbn Mâce, Zühd, 31; Nesâî, Cenâiz, 3).

Hadisteki اللَّذَاتِ هَازِمٌ ifadesi ölümden kinaye olarak kullanılmıştır. Burada lezzetleri kesip koparan ifadesinin kullanımının ölüm kelimesinden daha tesirli olduğu, muhatapta etkisinin daha çok olduğu söylenebilir. Buradaki kinaye türü, ölümün sıfatının söylenip de kendisinin kastedildiği mevsuftan kinayedir.

Bunların dışında “Her kim dünyada ipek giyerse, onu ahirette giyemez” مَنْ لَبَسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ (Buhârî, Libas, 25; Tirmîzi, Edeb, 52) hadisinde

“ahirette giyemez” ifadesinde cennete girememekten kinaye vardır (Mübârekpûri, ty, 8: 84).

Yine “Kıyamet günü Allah’a derece bakımından kulların hangisi üstündür” sorusuna Allah Resulünün (s.a.v.) “Kılıcını, kırılıncaya ve her tarafı kana bulanıncaya kadar kâfir ve müşriklere vursa bile Allah’ı zikredenler (her an ve her yerde gündemde tutan kimseler) derece bakımından daha değerlidir.” لَوْ صَرَبَ بِسَيِّفِهِ فِي الْكُفَّارِ وَالْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَنْكَسِرَ وَيَخْتَضِبَ دَمًا لَكَانَ الدَّاكِرُونَ اللَّهَ كَثِيرًا أَفْضَلَ مِنْهُ دَرَجَةً (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 18/248; Tirmîzi, Deavât, 5) hadisinde kılıcını kırılıncaya ya da kana bulayıncaya (ya da gazinin kendisi kana bulanıncaya) kadar ifadesi hakiki anlamda düşünülmesine bir engel olmamakla birlikte Allah yolunda şehit olmaktan kinaye olarak kullanılmıştır (Mübârekpûri, ty, 9: 223).

Öfkesini yutana Allah’ın vereceği mükâfatı belirttiği sözünde Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim öfkesinin gereğini yerine getirmeye gücü yettiği halde öfkesini yenerse, Allah, kıyamet gününde onu bütün yaratıkların huzurunda çağırarak, hurilerden dilediğini seçmekte serbest bırakacaktır.” (Ebû Dâvud, Edeb, 3; Tirmîzi, Birr, 74; İbn Mâce, Zühd, 18) Hadiste geçen حَتَّى يُجِيرَهُ فِي أَيِّ الْحُورِ شَاءَ ifadesi cennete girenin oradaki, hurilerden seçebileceğini ifade etmekle birlikte cennete girip yüksek dereceler elde etmekten kinaye olarak kullanılmıştır. (Mübârekpûri, ty, 6: 140)

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) hayatında ne derece zorluk yaşadığının anlatıldığı bir hadiste “iki ay içinde üç hilale bakar geçerdi de Rasûlullah’ın (s.a.v.) evlerinde hiçbir ateş yakılmazdı” (Buhâri, Rikâk, 17) anlamındaki مَا أُوقِدَتْ فِي أَبْنَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ifadesinde “ateş yanmazdı” sözü, et veya yemek pişmemesinden kinaye olarak kullanılmıştır.

Bu benzeri hadislerde Allah Resulü (s.a.v.) ve Ashâbı kinayeyi etkili anlatım için bir araç olarak kullanmışlardır. Sarih bir şekilde ifade edildiğinde aynı etkiyi oluşturamayacak yargıları böylelikle daha belîğ ve kalıcı olarak sarf etmişlerdir.

3.3. Allah’a Nispet Edilen Fiil ya da Sıfatlarda Kullanımı

Allah’a nispet edilen sıfat ya da fillerde kinaye yolunun seçilmesi zaruridir. İnsan aklının idrakten aciz olduğu durumlarda dolaylı anlatımın (teşbih, mecaz, kinaye) imkânlarının kullanılması meseleyi akla yaklaştırıp anlamayı kolaylaştırmaktadır (Ateş, 2018, s. 129). Bu hikmetle varit olan hadislerden birkaç örnek şöyledir:

1. Örnek:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خِيَلَاءً"

İbn Ömer'den (r. anhumâ) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah, kibirlenerek elbisesini sürüyene nazar etmez." (Buhârî, Libas, 1; Müslim, Libas, 42; Tirmîzi, Libas, 8).

Kaynaklarda لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى formuyla pek çok sınıfta insan sayılmaktadır. Burada nazar etmemek, şefkat ve merhamet göstermemekten kinaye olarak kullanılmıştır. Hakiki anlamda kullara ait olan "bakmamak" fiili Allah'a nispet edilemeyeceği için burada, O'nun, hadislerde sayılan vasıftakilere şefkat ve merhamet etmeyeceğinin kinaye yoluyla ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Allah'a isnat edilen bu tür müteşabih kabilinden eylemlerde kinaye olup olmadığı, aynı ifadenin Allah'ın dışındaki bir mahlûka isnat edildiğinde hakiki anlamının kullanılabilir olmasıyla anlaşılır. Örneğin "Ali adamın yüzüne bakmadı" denildiğinde bu ifade gerçek anlamıyla bakmamayı da içine alabilecek bir özelliğe sahip olması yanında bununla rahmet ve şefkat etmedi manası kinayeli olarak söylenmiş olur. Ancak aynı ifade Allah'a isnat edilecek olursa hakiki anlamının kullanımı imkânsız hale gelir. Bu ise Allah'ın zatıyla ilgili olması sebebiyle arızı bir durumdur. Bu nedenle kinayenin tanımında şart koşulan hakiki anlamın kullanılabilir olması bu gibi arızı durumlarda sağlanmayabilir (Bkz. İbn Hacer, 1379, 10: 258; Ayni, ty, 12: 199).

2. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ قَالَتْ: "مَنْ هَذِهِ؟" قَالَتْ: "فُلَانَةٌ تَذُكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا قَالَتْ: "مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمْلُؤُوا."

Aişe annemizden (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) kendisinin yanına geliyor. O sırada yanında bir kadın bulunuyor. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kim bu?" diye soruyor. Aişe (r.anhâ) "Falancadır. Namazından bahsediyor" diyerek cevap veriyor. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "Bırakın bunları, gücünüzün yettiğini yapın. Allah'a yemin olsun ki siz bıkmadıkça Allah da bıkmaz." (Buhârî, İman, 31; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin, 215).

Bed'i ilminin muhassinat-ı ma'neviye kısmından bir sanat olan mukabele sanatının da bulunduğu "Siz bıkmadıkça Allah da bıkmaz" âyeti, mahlûk hakkında kullanılınca kinaye olarak kullanılmaya müsaittir. Yani hem hakiki anlamı hem de örtük anlamı ile kullanılabilir. Burada ise bıkmama eylemi Allah hakkında düşünülemez. Çünkü bir şeyi yapmaktan bıkan onu terk eder. Bunun için bu kelime kullar ameli terk etmedikçe Allah'ın sevap ve mükâfat vermeyi terk etmeyeceğinden kinaye olarak kullanılmıştır (Kirmânî, 1981, 1: 172).

3. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "بِضْحَكِ اللَّهِ إِلَى رَجُلَيْنِ يَفْتُلَانِ أَحَدُهُمَا الْآخَرَ يَدْخُلَانِ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلُ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَى الْقَاتِلِ فَيَسْتَشْهَدُ."

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah, biri diğerini öldüren ve ikisi birden cennete giren iki adama güler. Biri Allah yolunda savaşır ve öldürülür. Sonra da Allah onu öldürenin tövbesini kabul eder ve o da şehit olur." (Buhâri, Cihad, 28; Müslim, İmâre, 128, 129).

Hadiste geçen Allah'ın gülmesi ifadesi O'nun hakkında düşünülemez. Ancak bu ifade mahlûk hakkında kullanılınca kinaye olarak kullanılmaya müsaittir. Yani hem hakiki anlamı hem de örtük anlamı ile kullanılabilir. İbn Battal buradaki gülme ifadesinin o iki kulunu rahmet ve hoşnutluğu ile karşılması anlamında mecaz olduğunu (İbn Battal, 2003, 5: 38); Kadı İyaz ise bizim için caiz olan gülme eyleminin, Allah için kullanıldığında tecsîm ve teğayyür meydana getireceğinden kullanılmayacağını, bu sebeple bu ifadenin istiare olarak o iki kulun amellerini kabul edip onlara bol sevap vermesini anlamında olduğunu belirtir (Nevevî, 1392, 13: 36). Kirmânî, gülme ve buna benzer fillerin Allah'a nisbet edilince mecaz olarak onların lazımlarının kastedildiğini, gülme fiilinin lazımlarının da rıza ve hoşnutluk olduğunu ifade eder (Kirmânî, 1981, 12: 123). Dolayısıyla burada Allah'ın gülmesi ifadesinin O'nun hoşnutluğu, rızası ve bol ihsan ve lütuflarda bulunmasından kinaye olduğu söylenebilir. Allah'ın gülmesi ile ilgili farklı hadislerde mevcuttur (bkz. Buhâri, Ezan, 128; Tevhid, 24; Müslim, İman, 299).

4. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ إِلَّا الطَّيِّبَ وَإِنَّ اللَّهَ يَتَقَبَّلُهَا يَمِينِهِ."

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim helâl kazancından bir hurma değerinde bir sadaka verirse -Allah helâl maldan verilen sadakadan başka hiçbir sadakayı kabul etmez- işte Allah bu helâl sadakayı sağıyla kabul eder." (Buhârî, Zekât, 8)

Hadiste geçen Allah'ın sağıyla/sağ eliyle kabul etmesi ifadesi, O'nun bu sadakayı hüsnü kabulü ya da çabucak kabul etmesinden kinaye olduğu belirtilmiştir. Sağ tarafıyla ifadesi Arap örfünde bir şeyin hüsnü kabulü için kullanılır (Kirmânî, 1981, 7: 182; Aynî, ty, 25: 119).

5. Örnek:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَرِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَالٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَالِي خَيْرٌ مِنْهُمْ وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِشَيْءٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمِينِي أَتَيْتُهُ هَرُولًا."

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ: 'Ben kulumu bana karşı zannı üzerineyim. Beni andığında onunla beraber olurum. Beni içinden andığında ben de onu içimden anırım. Beni bir topluluk içerisinde andığında ben de onu, o

topluluktan daha hayırlı bir topluluk içerisinde anarım. Bana bir karış yakınlaşsa ona bir zira yakınlaşırım. Bana bir zira yakınlaşsa ben de ona bir kucak yaklaşırım. Yürüyerek bana gelse koşarak ona giderim.' buyurmaktadır." (Buhârî, Tevhîd, 15).

Bu hadiste kullara isnat edilen bir karış, bir zira ve bir kucak yakınlaşma ifadeleri Allah'a az da olsa yaklaşmak için yapılan amellerden kinaye edilmektedir. Allah'ın, kulun yakınlaşma çabalarına karşılık bir zira, bir kucak yakınlaşması ve koşarak gitmesi O'nun süratli bir şekilde kuluna fazlasıyla icabet edeceğinden kinaye yapılmaktadır. Bunların hakiki anlamları Allah hakkında düşünülemez. Ancak bir mahlûk için bu ifadelerin hakiki anlamları da kullanılabilir olduğundan bu ifadeler kinaye olarak değerlendirilir. Allah için kullanıldığında ise hakiki anlamları arızı bir durum olarak kullanılamaz. Şârihler, koşma, yaklaşma ve buna benzer fillerin Allah'a nispet edilince müşâkele ya da istiare yoluyla mecaz olarak kullanıldığını ve onların lazımlarının kastedildiğini, bunların lazımlarının bol sevap ve mükâfat vermek olduğunu belirtirler (İbn Battal, 10: 429; Kirmânî, 1981, 25: 118; Aynî, ty, 25: 101).

Tüm bu örneklerde Allah'a isnat edilen fiil ve sıfatların anlaşılabilir ifadelerle anlatılması için kinayeye başvurulmuştur. Allah'ın hakkında bu gibi ifadelerin hakiki anlamlarının kullanılamaz olması bunları kinaye kapsamından çıkarmaz. Zira burada arızı bir durum vardır ki o da Allah'ın zatına isnat edilen beşeri özelliklerin hakiki anlamına hamledilemez oluşudur. Bu gibi Allah'a isnat edilen ifadelerdeki kinayeyi mecazdan ayırt edebilmek için bu ifadelerin mahlûkat için kullanıldığında hakiki anlamlarının kullanılabilir olup olmasına bakılır. Buna göre karar verilir.

Sonuç

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) kinayeli kullanımlarını konu edindiğimiz bu çalışmada, içerisinde kinaye bulunan hadislerin şerhlerden tespitinin çok güç olduğu sonucuna ulaştık. Çünkü hadis şârihleri kinaye tabirini belagat ilmindeki bilinen anlamıyla çoğu zaman kullanmamaktadırlar. Yer yer teşbih bulunan kullanımlara yer yer de mecazi kullanımlara kinaye demektedirler. Dolayısıyla okuyucu açısından kinayeli ifadelerin bulunduğu hadislerin teşbih veya mecaz yapılan hadislerden ayırt edilmesi mümkün değildir. Belagat terimleriyle ilgili bir ön bilgi olması durumu hariç tutulursa bu durum gerçekten büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Şârihlerin kinaye tabiriyle bu gibi yerlerde neyi kastettikleri meselesi ise araştırmamızın sonucuna göre sözlük anlamıyla bağlantılıdır. Teşbih veya mecaz bulunan ifadelerin kinaye tabiriyle anılması, bunlarla hangi anlamların dolaylı olarak kastedildiğini ifade etmek içindir. Bunun yanında şârihlerin kinaye terimini belagat ilmindeki anlamıyla da kullandıkları yerler mevcuttur. Hangi yerlerde terim anlamında hangi yerlerde sözlük anlamında kullandıklarını anlamak ancak belagat ilmine dair bilgi birikimi olan kimselerin işidir. Bu çalışma ile böyle bir problemin olduğuna dikkat çekilerek okuyucularda farkındalık oluşturulmak istenmiştir.

Ayrıca çalışmamızda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kinayeyi üç amaç için kullandığı kanaati hasıl olmuştur. Bunlar; birey veya toplum nezdinde açıktan söylenmesi ayıp karşılanan anlamların anlatımı, söylenilmek istenilen yargıların daha etkili ifade edilmesi ve Allah'a isnat edilen eylem ve sıfatların anlaşılır kılınmasıdır. Allah'a isnat edilen eylem ve sıfatlarda kinayeli ifadelerin hakiki anlamları kastedilememektedir. Bu arızı bir durumdur. Kinayenin tanımında bulunan ve kinayeyi mecazdan ayıran en büyük özellik olan hakiki anlamının da aynı zamanda kastedilebilir olması şartının Allah ile ilgili kullanımlarda dikkate alınmaması gerekir. Bu gibi durumlarda kesin olarak kinaye kullanıldığının sağlanması, aynı ifadenin Allah'ın dışındaki bir mahlûka isnat edilmesiyle ortaya çıkar. Eğer bu gibi ifadeler mahlûklar için kullanıldığında hakiki anlam da kastedilebilir mahiyetteyse Allah için kullanıldığında da kinaye olarak kabul edilir ancak hakiki anlamı hiçbir surette Allah için düşünülmez.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. (1995-2001). *el-Müsned*. (thk: Şuayb el-Arnâvut ve Adil Müşşid), I-L. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ali Bulut. (2015). *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî'*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ateş. (2018). Avnullah Enes. *Kur'an Yorumunda Beyan İlmi*. İstanbul: Kitâbî Yayınları.
- Aynî. (t.y.). Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Ayntâbî. *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.
- Aynî. (1999). Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Ayntâbî. *Şerhu Süneni Ebi Davud*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Bezzâr. (1998). Ebû Bekir Ahmed b. Ömer. *el-Bahru'z-zehâr / el-Müsned*.(thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah). I-XIII. Medîne.
- Buhârî. (1422), Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Cufî, *el-Camiu'l-Müsnedü's-Sahih*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nasır), Daru tavku'n-Necât
- Cürcânî. (1999). Abdülkâhir. *Delâilü'l-İ'câz fi İlmi'l-Me'ânî*. (thk: Muhammed et-Tancî). Beyrut: Daru'l-Kütüb.
- Dinçoğlu. (2013). Mehmet. "Hz. Peygamber'in Günlük İstiğfar Sayılarıyla İlgili Hadislerinin Yorumunda Hakikat-Kinaye İkilemi". *İslâmî İlimler Dergisi*. Cilt: VIII, Sayı: 1, s. 271-293.
- Ebû Dâvûd. (t.y.), Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir, *Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Halîl b. Ahmed. (t.y.). Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl.

Hâşimî. (t.y.). Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhiru'l-Belâğati fi'l-Me'ânî ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.

Hatîb el-Kazvîni. (2002). Celâluddîn Muhammed b. Abdîrrahmân. *Telhîsu'l-Miftâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Arsiyye.

Hattâbî. (1988). Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm. *A'lâmu'l-Hadâs*. (thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdîrrahmân). Suudi Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ.

İbn Battâl. (2003). Ebu'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Fâris. (1986). Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mücmilü'l-Luğâ*. (thk. Zübeyr Abdülmuhsin Sultân). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Fâris. (1979). Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Hacer. (1379). Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-'Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

İbn Mâce. (t.y.). Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Haleb: Daru İhyai'l-Kütüb

Kādî' İyâz. (1998). Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*. (thk. Yahyâ İsmâ'îl). Mısır: Dâru'l-Vefâ.

Kastallânî. (1323). Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-Sârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye.

Kazan. (2013). Ramazan. *Edebi Üslup Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kirmânî. (1981). Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Kôrânî. (2008). Ahmed b. İsmâîl b. Osmân b. Muhammed. *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdı Ehâdîsi'l-Buhârî*. (thk. Ahmed Azv İnâye). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Köktaş. (2001). Yavuz. *"Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye"*. Ekev Akademi Dergisi. c. 3, s. 2.

Meydânî. (1996). Abdurrahmân b. Hasen el-Habenneke. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

Mübârekpûrî. (t.y.). Ebu'l-'Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrrahîm. *Tuhfetü'l-Ahvezî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.

Müslim. (t.y.), el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahih*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki). Beyrut: Daru İhyai't-Türas

- Nesâî. (1986). Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani, (thk. Abdülfettah Ebu Gudde). Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye
- Nevevî. (1392). Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim ibni'l-Haccâc*. Beyrut: Dârulhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Öztürk. (2003). Mustafa. "Kur'an Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta'riz". Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. c.3, s.2, Temmuz-Aralık.
- Sekkâkî. (1987). Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Suyûtî. (1996). Abdurrahman b. Ebi bekir, Celaleddin, *ed-Dîbâc ala Sahîhi Müslim b. Haccac*, (thk. Ebu İshak el-Huveynî el-Eserî), Suud: Daru İbn Affan
- Şâhîn. (2002). Musa Lâşîn. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru's-Şurûk.
- Teftâzânî. (1960). Sa' düddîn. *Muhtasaru'l-Me'ânî*. İstanbul: Eser Kitabevi.
- Tîbî. 1997, Şerefüddin el-Huseyin b. Abdullah, Şerhu'tîbî ala mişkati'l-Mesâbih (thk: Abdulhamid Hindâvî) Riyad: Meketebetü Nizar Mustafa.
- Tirmîzi. (1975). Muhammed b. İsa b. Sevra b. Musa, *Sünen* (Thk. Ahmed Muhammed Şakir 1ve 2. Cilt, Muhammed Fuad Abdülbaki 3.cilt, İbrahim Atva 4 ve 5. Cilt), Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Babî.
- Yeni Necati, Kayapınar Hüseyin. (t.y.). *Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Zekeriyâ el-Ensârî. (2005). Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed Ahmed es-Süneykî. *Minhatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. (thk. Süleymân b. Derî'). Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- Zemahşerî. (1971). Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. (thk. Ali Muhammed Bicâvi). Beyrut: Daru'l-Ma'rife.

